

לבירור הלכה בדין ערלה בצומח בעציץ שאינו נקוב (הקדמה)

בזמן האחרון פותחו זני אילנות פרי מסוימים, שהאילן עצמו הוא ננסי, ושנות חייו קצרים (שלש — חמש שנים) אבל נושא פרי כבר בשנותיו הראשונות. מובן, שלדין אין צורת גידול זה ראוי לטפל בו, שכן, רוב או אף כל שנותיו, אסורים מדין ערלה. אכן, כפי שמתברר, בגלל צורתו הננסית ניתן לשתלו בעציץ שאינו נקוב (היינו, כשגם מבחינת ההלכה אינו נחשב נקוב לכל הדעות) וכן ניתן לשתלו במיכלים שאינם נקובים בתור גידולי מים; (היינו שאינו בא במגע עם אדמה כלל, ששרשיו נתונים במים שיש בהם דשנים כימיים מזינים).

השאלה שטעונה בירור היא, איפוא, מה דין גידולים אלה לענין חיובם בערלה. שאם אין בהם שום חיוב ואפילו מדרבנן, כי אז יכול החקלאי שומר המצוות לשתלם גם כן בשופי.

[וואת למודעי. שכיום הזה לצערנו הרב, מצויים בשוק פירות שגדלו בזנים אלה בדרך הרגילה, והם ערלה גמורה, והציבור נכשל מבלי דעת באיסור חמור שיש בו גם איה"נ.]

לבירור הלכה זו מוקדש מאמר זה. ותפלתנו כי נזכה לכוין להלכה. אך איני רוצה לקבוע הלכה למעשה, עד שתשמענה הערותיהם של גדולי התורה, בעלי תריסין, והם מוזמנים בזה לחוות דעתם.

א. מחלוקת רש"י ותוס' בענין מהו עציץ נקוב ומה אינו נקוב

(א) רש"י (גיטין ז' ב) בענין הצומח בעפר הבא בספינה, שדנו בהם שם לחיובם במעשרות ושביעית, מפרש שהמדובר בספינה של חרס שנחשבת כנקובה, אעפ"י שאינה נקובה בפועל. ומסתמך בזה על הסוגיא במנחות (פ"ד ב). שם מבארת הגמרא הסתירה בין שתי ברייתות (אליבא דר"ל). באחת נאמר שהגדל בספינה מביא וקורא (ביכורים) ובשניה נאמר שאינו קורא — "כאן בספינה של עץ כאן בספינה של חרס". שפירושו לרש"י, שהמדובר בשאינן נקובות (וזה משום שלא יתכן ספינה נקובה שהיו נכנסים המים לתוכה (ביאור התוס' שם בשיטתו). ואעפ"כ כל שהיא של חרס מביא וקורא "משום דשל ארץ היא" (רש"י שם).

והתוס' (גיטין שם ד"ה עציץ ובמנחות שם ד"ה כאן) הרבו להקשות עליו מכמה מקומות ומסיקים דשל חרס לא יחשב כנקוב רק כשהוא נקוב בפועל. ובאשר לעץ

מובאות (בתוס' מנחות) בשם ר"ת שתי דעות, האחת שגם כשאינו נקוב הרי הוא כנקוב. ואח"כ חזר בו ר"ת וסובר שבעץ לא מהני נקיבה.

(ב) הגר"א בשנו"א (ערלה פ"א א) מציין שדברי רש"י הם בניגוד לאמור שם בירוש'. שכן שם מבואר שכלי חרס אינו עומד בפני שרשי אילנות. ומסתפק שם לגבי זרעים הנטועים ביחד בעציץ עם אילן, דשמא ע"י שהוא נקוב מהאילן יחשב נקוב גם לזרעים. הרי שלזרעים גרידא פשיטא דלא יחשב כנקוב. וסוגיא דמנחות משמע שהמדובר גם בביכורי חטים. דלפי רש"י יוצא מוכרח דגמרא דילן פליג על הירוש'. (ועי' להלן בשיטת הרא"ש אריכות בזה). אכן גם לתוס' הדוחק מבואר דלפ"ז נצטרך לפרש שהמדובר בספינה נקובה. ופירשו שרגבי העפר סותמים הנקב. וכן היא שיטת הר"ש (חלה פ"ב ב).

ב. שיטת הרא"ש וביאורה

(א) לביאור הרא"ש עלינו להביא הירוש' שהזכרנו לעיל במילואו. שנינו במס' ערלה (פ"א ב): — — — והנוטע בספינה — — — חייב בערלה. ובירוש' שם, בהקשר לזה; ר' יצחק בן חקולא בשם חזקיה הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה. ר' יוסי אמר מפני שהשרשים מפעפעים אותו. רבי יונה מפי' לישנא בכלי חרס עומד בפני שרשין? ר' ירמיה בעי נטע בו דלעת, מאחר שהוא נקוב אצל אילן כנקוב הוא אצל זרעים? ע"כ הירוש': הר"ש (פ"ב דחלה ב) מפרש הירוש' וכו' דמוכח דנוקט דחרס "לא בעי נקיבה לאילן, ולזרעים בעי נקיבה". וזה ההסבר ששרשין מפעפעים "שחוזק ניקת האילן מפעפעת ועוברת". וזהו שאמר ר' ירמיה בתמיה וכי יש כוח בכלי חרס לעמוד בפני שרשי אילן. ומה שנסתפק בדלעת מפרש "באותו עציץ שהאילן נטוע בו, ואגב אילן מהני לדלעת, א"נ דלעת כאילן חשיב". ע"כ. עפ"ז הסיק הר"ש שם כשיטת התוס' גם בסוגיא דהבבלי דלענין זרעים חרס בעי נקיבה. ומה שמחולק בסוגיא במנחות בין של עץ לשל חרס היינו דשל עץ לא בעי נקיבה.

(ב) הרא"ש הביא הדברים להלכה בזה"ל:

(הל' ערלה) (בסי' ג) והנוטע בספינה (חייב בערלה) אעפ"י שאינה נקובה אם היא של חרס. ומפרש בירוש'; שאין כלי חרס עומד בפני השרשין והן מפעפעין דרך החרס ויונקין מן הקרקע אבל של עץ בעי נקיבה. עכ"ל. וכן העתיק שיטה זו להלכה בטור (סו"ס רצ"ד).

ובב"י שם הביא שיטת התוס' (שהיא גם שיטת הרמב"ם) שכלי חרס נחשב כנקוב רק לאילנות, ועץ נחשב כנקוב גם לזרעים, וכש"כ לאילנות. ובהתאם לזה הביא גם בשו"ע בסתם (והיינו) שעציץ, גם כשאינו נקוב, חייב בערלה, דגם של עץ אי"צ נקיבה לחיוב בערלה.

(ג) הגר"א בשנו"א מסיק דברי הרא"ש בתימא. שבעוד שעל רש"י הסתפק כנ"ל בציון שזה שלא כירושלמי, על הרא"ש תמוה ביותר, שהרי הוא מסתמך על הירוש', וכ' ע"ז: "דלא כהרא"ש דס"ל כשיטת רש"י מהירושלמי הנ"ל, אדרבא מכאן מוכח להיפוך".

תוכן קושיתו שלפ"מ שנוקט הרא"ש שעץ בעי נקיבה גם באילנות, יוצא דעץ

נחשב יותר אטום בפני השרשים מאשר חרס. וצ"ל דזה יצא לו ממה שס"ל כרש"י שקשה להעמיד ספינה בנקובה, וע"כ יש להעמיד המשנה דהנוטע בספינה חייב בערלה רק בשל חרס. ומכאן שהחילוק שבסוגיא דמנחות כאן בשל עץ כאן בשל חרס (על ספינה) ר"ל דבשל חרס מביא וקורא ובשל עץ מביא ואינו קורא, כי נחשבת לאינה נקובה. ולפ"ז צריך להעמיד נמי הברייתא הקודמת שמביא שם, שהמדובר בה על ביכורי חטים, שהם זרעים, ומחייב הגדל בספינה בביכורים מן התורה (דדריש לה התם מקרא) נמי מיירי בדוקא בשל חרס (שהרי בשל עץ בעי נקיבה, וזה לא יתכן לדעתו בספינה וכו'). א"כ הרי בהכרח שלפי הגמרא דילן בשל חרס יחשב כנקוב גם לגבי זרעים. וא"כ איך יתכן להסתמך על הירושלמי שלפיו אין חרס נחשב כנקוב רק לאילנות משום ששרשי אילן מפעפעין, ואילו שרשי זרעים אין מפעפעין, שהרי רק מצד דלעת נטועה יחד בעציץ עם האילן הוא שנסתפק (או, אפילו לאידך פי' שבר"ש שהוא דשמן דלעת שרשיה מפעפעין כשל אילן, אבל לא בכל זרעים אחרים). זה תוכן השגת השנו"א על הרא"ש.

(ד) וראיתי לחזו"א וצ"ל (ערלה סי' א, י"ז) שהביא השגת הגר"א הנ"ל על הרא"ש ותמה עליו, וז"ל שם: — — — — — ובעוקצין סי' ד' כתבנו עפ"י פי' הרא"ש ה' ערלה דפי' הא דירוש' פ"ק דערלה ה"ב דדוקא בחרס חשיב כנקוב אבל אילן, יש לפרש כאן (מה שמחלק בסוגיא דמנחות בין של עץ לשל חרס) לענין פירות האילן. ואמנם הגר"א בשנו"א פ"ק דערלה מ"ב הקשה הא ברייתא דלעיל מיירי בביכורי חטים וקתני גג וספינה. ותימא דהא ברייתא דלעיל מוכח בגמרא דאיירי באינה נקובה. דהא בנקובה מודה ר' יוחנן דמביא וקורא, והיינו שדה. ולפיכך מסיק בגמרא דאיירי במנחות. ולא מוקי בשל חרס אלא ברייתא דקתני מביא וקורא. ושפיר איכא לאוקמי בפירות האילן. עכ"ל.

(ה) פירוש דבריו, דברייתא ראשונה שהובאה שם בסוגיא שמוכח ממנה דקאי בשל חטים, למאי דבעי מעיקרא לפרושי לה לענין ביכורים, המדובר בה על כרחך בשאינה נקובה, שהרי לפני כן שם בברייתא רבי כל שכשדה, ונקוב הרי הוא שדה, דגם לפי ר"י מביא וקורא כדאיתא באחת הברייתות שהובאה בהמשך הסוגיא. ונתפרשה ע"י ר"ו דמיירי בעציץ נקוב. ומדמביא לקורא ש"מ דנחשב כפירות משובחים, דהרי גם לר"ל בתמרים שבהרים ובדומה להם אינו מביא לכתחלה. ובהא הרי לא נחלק ר"י, רק בתמרים שבהרים וכיו"ב. וא"כ ל"צ לזה ריבוי נוסף. והא דאיצטרך ריבוי הוא ע"כ בגדל בעציץ שאינו נקוב. וא"כ שפיר יכול הדבר להתפרש בין בדעץ ובין בחרס (לכל מר כדאית ליה). אך האוקימתא-כאן בספינה של עץ כאן בספינה של חרס, דבא ליישב שתי הברייתות דמייתי בחר הכי, האחת נאמר בה מביא וקורא ואחת מביא ואינו קורא, שפיר מצינן לאוקי דהא דמביא וקורא מיירי בביכורי פירות דשל חרס יחשב כנקוב ושל עץ בעי נקיבה, וכיון שהמדובר באי"נ ע"כ מביא ואי"ק. זוהי טענת החזו"א על הגר"א, וביאור דברי הרא"ש ממה שטען עליו הגר"א.

(ה) אך לענ"ד צדק הגר"א בפרכתו על הרא"ש, לפ"מ שהבין דבריו שבהסתמך על הירוש' אינו יכול לסבור בכל כרש"י ששל חרס נחשב כנקוב גם לזרעים, שמבעית הירוש' בדלעת נראה דעכ"פ פשיטא ליה לירוש' שאין חרס נחשב כנקוב כשאין בו אלא זרעים גרידא. שרק שרשי אילן הם שמפעפעים ולא שרשי זרעים. דלזה הוכיח

מגמרא דילן דאין לחלק בין אילן לזרעים, ולפ"מ דנאמר דחרס נחשב כנקוב אין הבדל בזה בין אילנות לזרעים ומה שדחאו החזו"א דברייתא קמייתא לפ"מ דס"ד דקאי על חיוב ביכורים בהכרח יתפרש באינו נקוב, לא יתכן להתפרש כלל, וכפי שיבואר:

(ו) הנה חיוב שאינו נקוב בביכורים מן התורה, הן אי אפשר. כי ודאי נתמעט ממש"נ "שדה", (כשם שאי"ב חיוב תרו"מ וכיו"ב) בר מהאי גריעותא שאינם משובחים, דומיא דתמרים שבהרים וכיו"ב. והא דאוקמינן אליבא דר"ל אידך ברייתא דמביא ואינו קורא בעציץ שאי"נ, ודאי כוונת הדברים שיקדישם קדושת פה, דקדושת ביכורים הרי אינה נתפסת בהם. ויתכן שגם יצטרך להפריש מהם תרו"מ, כמו בקונה אילן אחד או שנים (ב"ב פ"א ב). והא דאמרו בזה 'מביא', בהכרח הכוונה שאם הקדישם, וכבר חלה עליהם קדושה מביא אותם; דאין לפרש מביא לכתחילה, דהרי לא עדיפי מתמרים שבהרים, שיש בהם חלות ביכורים מן התורה, ואם הקדישם בתור ביכורים, קדשו, לדעת ר"ל, מ"מ הרי נאמר בהם דאין מביאים מהם ביכורים, אע"כ כנ"ל, שהמדובר אם הקדישם. ולפ"ז הברייתא הראשונה באה ללמד, שגם הללו אעפ"י שאין עליהם תורת ביכורים כלל מה"ת, וגם מדרבנן אין חיוב להביא מהם ביכורים רק בדיעבד אם הקדישם, דמ"מ אין להביאם טרם שהביאו את שתי הלחם. א"כ בר מן דין דלשון הברייתא דמביאה לזה דרשת הכתוב. משמעוהו דהדין על דאורייתא, הרי בפשוטו יקשה, דהאי דינא דגם באינם משובחים אם הקדישם קדשו ושייך להביא מהם ביכורים (ולזה ההלכה לענין חיוב הקדמת שתי הלחם לפנייהם) הלכה זו הו"ל לאשמענין בתמרים שבהרים וכיו"ב, מאשר להשמיע כל הלכה זו באלה שאין עליהם תורת ביכורים כלל מה"ת, ואינו מביאם למקדש אלא מגדרי גזירה אטו נקוב. הא חדא.

(ז) ותו. דלא יתכן כלל החילוק דפשיטא ליה לחזו"א זצ"ל, שבין הגדל בעציץ שאי"פ לבין הגדל בעציץ של חרס שאינו נקוב בפועל, אלא שמצד הדין ייחשב כנקוב לאילן, משום דהשרשים ינקבוהו במשך הזמן, כמבאר בירוש', שעליו מסתמך הרא"ש. דאטו משום דמצד הדין ייחשב כנקוב, ייעשו הפירות הגדלים בו משובחים יותר וטובים יותר, וראויים לביכורים להביאם לכתחילה יותר מאשר הגדל באינו נקוב שהם כחושים, ודומים לתמרים שבהרים? הרי אין זה אלא מן המתמיהין. וע"כ, ומכיון שבזה אין מחלוקת בין ר"י לר"ל. שלא נחלקו אלא לענין תמרים שבהרים וכיו"ב, מה דינם אם הקדישם; גם אליבא דר"ל דמוקמינן הברייתא דבעצ"נ מביא וקורא, אין הכוונה דמקדישם לכתחילה, דהאי לגבי הבאתם לכתחילה דינם כמו באי"נ, וכמו בתמרים שבהרים. אלא כוונת הדברים במ"ש בברייתא דמביא וקורא, היינו אם כבר הקדישם, דנתפסת בהם קדושת ביכורים בדיעבד, ע"כ חל בהם חיוב מה"ת להביאם. וממילא גם קורא, כי בדיעבד שם ביכורים עליהם לכל דבר.

(ח) וינהיר לנו בזה פסק הרמב"ם (פ"ב מה' ביכורים ה"ט) שהגדל בעציץ נקוב אין מביאים ממנו ביכורים. דלמסקנא דסוגיא דמנחות אליבא דר"י דפוסק כברייתא האומרת כן, הוא לא דוקא באינו נקוב כי גם בנקוב. אעפ"י דתורת 'שדה' עליה, מ"מ לביכורים נתמעט דומיא דתמרים שבהרים. (בחזו"א שם אות י"ח התקשה בפסקו של הרמב"ם. ור"ל שם גם דברייתא קמא דמרבה בביכורים (למאי דס"ד) בספינה ובעציץ היינו בנקוב ואינו בכלל שדה. וז"א כדמוכח מעפר הבא בספינה, חלה פ"ב ב' ורמב"ם מתרומות ה' כ"ג).

ומעתה פשוט דברייתא קמייתא דמרבא לענין הגדל בספינה ובעציץ מיירי בעצ"נ דמדין שדה אמנם לא נתמעט, אבל הדיון הוא מצד החסרון שאינם משובחים. ואעפ"כ הרי כנ"ל קדושת ביכורים חלה עליהם לדעת האי תנא (אלא דר"י ס"ל כאידך ברייתא וכנ"ל) דמשו"ז שייך בהם הדיון וריבוי הכתובים לענין הקדמת שתי הלחם לפניהם.

וצדק איפוא הגר"א בהשגתו על הרא"ש, דלפ"מ דבעי לאוקמי ברייתא לענין ביכורי חטים. צ"ל לשיטת רש"י והרא"ש (דמייאנו לפרש הא דספינה בנקובה וכנ"ל) דא"כ הא דדן בגדל בספינה לענין ביכורים, היינו בשל חרס, ומשום דנקובה נחשבת. הרי דגמרא דילן חולקת על הירוש', ומאי האי דמביא הרא"ש הירוש' להלכה.

ט) עוד אמינא דקדושת הגר"א היא לא רק מברייתא קמא, כי גם ממהלך תירוצי הגמרא באוקימתא ליישב הסתירה שבין שתי הברייתות אליבא דר"ל. דאי איתא דיש חילוק בין זרעים לאילנות בשל חרס כדעת הירוש'. ופירוש הגמרא כאן בספינה של עץ כאן בשל חרס היינו הא דמחייבת ביכורים ומביא וקורא הוא בביכורי פירות האילן, א"כ למה הו"ל לאוקי הבריתות בתרי גווי, הו"ל אידי ואידי בספינה של חרס. הא בביכורי אילן הא בביכורי זרעים (ולהלן נביא דיוק זה בדברי האו"ז שלמד מזה הלכה רבה). ע"כ ברור כמש"כ הגר"א, דמסוגיא דילן עולה ברור שאין חילוק בין אילן לזרעים, אי איתא דעץ בעי נקיבה גם לאילן כדעת הרא"ש.

י) ומה שנלענ"ד בדעת הרא"ש הוא, שדעתו היא כדעת רש"י בכל, היינו שבחרס לא בעי נקיבה גם לזרעים. וזה מדוקדק בלשונו שהביא לשון הירוש', שהשרשין מפעפעין ואין כלי חרס עומד בפני השרשים, ולא הוסיף כלל ההדגשה שהאמור הוא רק בשל אילנות. (וכן לא הביא כלל הבעיה לענין דלעת). וא"כ, לפי הקטע שהעתיק מהירוש' אין עולה כלל על הדעת שהירוש' לא אמר אלא באילן. ונראה דמפרש הבעיא שבירוש' לענין דלעת, שהמדובר לא כשנטעה בעציץ שבו האילן כדמפרש הגר"א (והר"ש בל"ק). ואף לא דהספק מצד דשמא דלעת דמי לאילן כלב"ת דז"א, כדנביא להלן מהאו"ז. אלא שהספק הוא בזה גופא, אי הא דאמרינן שהשרשין מפעפעין וכו' אי הוא דוקא אמור בשרשי אילנות או גם בזרעים (ודלעת דנקט — לדוגמא, כמו לפי קמא). ואמנם זה לא נפשט בירוש'. אבל בזה י"ל דנפשט דגמרא דילן. וזה בסוגיא דמנחות, כמו דהוכיח הגר"א, דלפ"מ דנקיט רש"י והרא"ש דחרס הוא דלא בעי נקיבה, זהו הן באילנות והן בזרעים ואם כי לא הזכיר את הבבלי, אבל ע"כ עולה סמך באמרו דשל עץ בעי נקיבה. והרי הירוש' לא דיבר מזה, ולפי התוס' והגר"א הרי עץ לא בעי נקיבה לשום דבר. % ומנין לו לרא"ש שלא כן. א"ו מסוגיא דמנחות דמפרש לה כרש"י, והחילוק בין של עץ לשל חרס הוא כדפירש"י, דמחלק בספינה שאינה נקובה, בין של עץ לשל חרס, ושל עץ בעי נקיבה.

והא דהביא הירוש' הוא רק להסביר את סברת ההבדל שמבדילה הסוגיא דמנחות בין עץ לשל חרס, דמשום מאי חרס לא בעי נקיבה, והיינו כהסבר הירוש' — שהשרשין מפעפעין. (ויתכן שבטעמא דמילתא אכן נבדל הוא מרש"י, דלשון רש"י בזה הוא (מנחות שם); 'בספינה של חרס מביא וקורא דשל ארץ הוא', משמע דלרש"י הנימוק הוא לא מצד שעתידים השרשים לפעפע דרך החרס אלא משום שחרס הרי בא הוא מהאדמה אלא שצורפה בכבשן, ע"כ אין רואים אותו כחציצה,

בפני שאר האדמה. ואילו הרא"ש בהסתמכו על הירוש' מפרש הטעם משום שעתידי הוא שלא לעמוד בפני השרשים).

(יא) עוד נ"ל לומר (לפ"מ שפירשנו דלדעתו הבעיא לענין דלעת היא הבעיא לגוף היסוד שהשרשים מפעפעין אם הוא רק באילנות או גם בכל הזרעים) דס"ל דספק זה נפשט במקום אחר בירוש'. והביאו הרא"ש בהל' כלאים (סו"ס ד'). דאמרין בריש פ"ז דכלאים: המבריק את הגפן בארץ, אם אין עפר על גבה ג"ט, לא יביא זרע עליה. אפילו הבריכה בדלעת או בסילון. ואמרו ע"ז בירוש' (אחרי דיון ארוך) שהוא מצד חשש הרכבת ירק באילן, ששרשי הירקות חודרין לענף שהוברך מן הגפן. וחשש זה הוא רק בגפן משום דרכיך, ולא בשאר אילנות. והובא כל זה ברא"ש שם. עוד אמרו שם בירוש', והובא במפרשים, דהאמור בסילון הוא בשל חרס (ולא באבר). והיינו מפני שאין הסילון עומד בפני שרשי הירק והם מפלשין לגפן. הרי לנו מזה שחרס, כשם שאינו עומד בפני שרשי אילן, כן אינו עומד בפני שרשיו של זרע. ואילו במס' ערלה נשאר הדבר בספק.

(יב) וראיתי שכבר עמד בזה התוס' חדשים בדברי התו"ט במתני' דערלה שהעלה לחלק בין אילנות לזרע דקשה ממשנה זו דכלאים. וכ"ע"ז דלק"מ: "חדא, דהא התם הכניס גפן בתוך הסילון, ואינו עומד בפני הגפן ומתבקע. ואח"כ יורדים גם הזרעים עד הגפן. ועוד, דהתם מיידי באין עפר ג"ט על גביי. משא"כ כאן, סתמא קחני, לענין שיונק דרך החרס, אפילו יש ג"ט, בזה יש חילוק בין זרעים לאילנות. עכ"ל.

תירוץ ראשון אינו נראה, שכן אם מצד שרשי הגפן מבקעין, הרי הסילון מתבקע כלפי מטה שהשרשים יוצאין לשם, וא"כ שרשי הזרעים גם אם הן יורדים ומתרכבים בשרשי הגפן, הרי אין לחוש לזה, כמבואר ברא"ש שם באורך, דאין איסור הרכבה בשרשים; וכן — כי אז היה צריך לומר, אם אין עפר ג"ט עד למטה מהסילון, ולא מעל גבי הגפן.

ובאשר לתי' הב', עלינו להביא בזה מש"כ החזו"א בא"ד שהובאו לעיל, וז"ל: והא דחרס חשיבא כנקובה לגבי אילן אין הטעם דעומד לנקוב כנקוב דמי. דהא בעינן שיהא יונק מן הארץ; והשתא אינו יונק. אלא כיון שאין החרס עומד בפני השרשים לא חשיב לחוץ, וחשיב העפר שבעציץ כגוש עפר העומד באויר וכו'. עכ"ל.

וניתן הדבר להתפרש בשני פנים: האחד, דמצד שעומד העציץ להשבר בפועל לכשיגדל האילן, ע"כ בטלה חשיבותו והוא כמי שאינו; עוד אפ"ל, דכיון דאין חרס מהוה עיכוב לשרשים להתפשט אינו חשוב להוות חציצה, ולא מצד שעומד בפועל להשבר אחר זמן, אלא עצם טבעו שניתן להיות עביר לשרשים, מספיק שלא לראותו כחייץ. ונפ"מ מזה לענין חילוקו הנ"ל של התוס' ח. דאם הוא רק בגוונא שבפועל עומד העציץ להשבר ע"י השרשים, ניתן לקיים החילוק בין שיש או אין שם ג"ט. דאם יש בעציץ תחת הזרע ג"ט אינו עומד לסדק החרס, ע"כ ייחשב כאינו נקוב. אולם אם הפירוש הוא שכיון שאין בכוח החרס לעמוד בפני שרשים ע"כ אינם מהוים חציצה, כי אז אין מקום לחילוק, דמה בכך שיש בעציץ ג"ט, הרי בשעה זו ממילא עדיין לא הגיעו השרשים לסדק העציץ, רק מפני שבכות השרשים לבקע לא מהוה העציץ חציצה, א"כ גם כשיש שם יותר מג"ט מה בכך, עכ"פ חרס החוצץ בין האדמה שבעציץ לבין קרקע עולם אינו מהוה חציצה כלל, א"כ אין זה אלא כגוש עפר העומד באויר.

ועפ"י הנ"ל, י"ל דהרא"ש מפרש כהצד השני, שמאחר שלפי האמור במשנה דכלאים, ולפ"מ דאוקי לה בירוש' בסילון של חרס, שמעינן מינה דס"ל למשנה זו דאין חרס מהוה חציצה בפני זרעים. ואין הבדל, כאמור לפי הצד הזה בין שיש בעציץ פחות מג"ט לבין שיש שם יותר, בכל גווני חרס נחשב כנקוב. ואין הבדל לפ"ז לענין עציץ של חרס בין אילן לזרע. ונפשט ספיקו של ר' ירמ' מסוגיא זו של הירוש'. וה"ז בהתאם למה שמוכת מסוגיא דמנחות בבבלי וכו"ל. א"כ א"ש שהרא"ש לא מצא לנכון להדגיש בהא דהביא מהירוש' דערלה שהשרשין מפעפעין, שאין זה אלא באילנות, כי למסקנא דמילתא נקטינן, דלכל דבר חרס לא בעי נקיבה וא"ש גם שבה' כלאים הביא האמור במשנה שהברך בסילון ולא הביא מ"ש ע"ז בירוש' בסילון של חרס. כי זה כבר מתבאר מהאמור במס' ערלה בענין חרס ומיושבת שיטת הרא"ש מהשגת הגר"א. וכן מיושבת גם יחד שיטת רש"י ואי"צ למשוי מחלוקת בזה בין הבבלי לירוש'.

ג. שיטת האו"ז בענין עציץ נקוב ואי"נ וביאורה

(א) בעוד, שכפי שראינו, שיטת הרא"ש עולה בקנה אחד עם זו של רש"י, שיטת האו"ז עולה בד בבד עם שיטת ר"ת. אף שני השונות שבדעת ר"ת בענין עציץ של עץ, מצאנום כבר בדברי האו"ז. וכמה דברי חידוש יש לנו ללמוד מדבריו, כפי שיבואר להלן בע"ה.

(ב) האו"ז (סי' ש"ג) מביא המשנה בערלה שהנוטע בספינה חייב בערלה ומפרשה בספינה של חרס נקובה, ומונחת על גבי קרקע.

הא דמפרשה בחרס נקובה הוא כשיטת החוס' דחרס בעי נקיבה. (אף הוא מביא שיטת רש"י ופריך עלה כהתוס'). והא דלא אוקי לה בשל עץ, הוא משום דלהלן מביא שתי אפשרויות לגבי עץ, האחת דעץ לא בעי נקיבה, כסברת התוס', והשניה כיבשל עץ לא מהני נקיבה. והיא כשיטת ר"ת אחר חזרה. דלפי פ' זה, הרי בהכרח, דהא דחייב בערלה לא יתכן בשל עץ, דהנקיבה ל"מ בה.

שיטה זו, שהיא כאמור גם של ר"ת, לכאורה מופלאה היא בסברא, דאם היא נקובה, הרי יונקת מהקרקע, ולמה לא מהני הנקיבה. ונראה מזה חיוק להסברת החזו"א שהובאה לעיל, לדעה דבחרס לא בעי נקיבה, דזה מצד שכל כה"ג, הכלי אינו חשוב להוות חציצה בין העפר שבעציץ לקרקע שתחתיו. ולפ"ז נאמר בענין עץ, לדעת האו"ז ור"ת, דלא היניקה קובעת אלא התבטלות העפר שבתוך העציץ לקרקע עולם שמתחתיו. ובזה י"ל דרך חרס מהיותו אף הוא מהאדמה מתבטל, ולא משל עץ, דגם הנקב ל"מ לענין זה. אכן זהו חידוש גדול.

(ג) עוד יש בדבריו פירוש מחדש, דהמדובר לא בספינה שהיא בתוך המים, אלא מונחת ע"ג קרקע. אי אפשר לומר דפירש כן, בגלל טעמו של רש"י, דדוחק לפרש ספינה נקובה במים שע"ז יחדרו המים לתוכה, שהרי הוא שם בא"ד מביא המשנה דחלה עפר חו"ל הבא בספינה לארץ, ופירשה לשיטתו דמיירי בחרס נקובה אלא שרגבי אדמה סותמין הנקב. וזה כהתוס', דלא חשוב לזה. ונראה, שהוא משום שהוקשה לו מה שהוקשה להמל"מ (פ"ב מביכורים ה"ט) אמאי לא מפליג ר' יהודא כדמפליג החם, בין שהספינה גוששת או לא; והמל"מ למד מזה הלכה לפי מה דמסיק הירוש'.

דלגבי אילן גם חרס שאי"נ נחשב כנקוב דשרשין מפעפעין, וע"כ גם אינה גוששת הוי כגוששת. אכן כ"ז שייך לפי סברת הירוש' (אם כי ג"ז קשה בסברא, דמה בכך ששרשים מפעפעין, דע"ז אין העציץ מהוה חציצה וכנ"ל מהחזו"א, אך כשאין הספינה גוששת דגם נקוב ל"מ, משו"מ ייחשב כמחובר). אכן האו"ז דוחה הירוש' מהלכה כדנביא להלן בע"ה. א"כ חילוק זה א"א כלל. לזאת מפרש האו"ז דהמדובר בספינה המונחת על הקרקע וה"ז דומה ממש לעציץ. (והא דנקטה המשנה ספינה ולא עציץ, אולי הוא משום דאין זה מצוי לגדל אילן בעציץ, שהוא כרגיל קטן, לזאת נקיט ספינה).

(ד) האו"ז מוכיח פירושו דמיירי בשל חרס נקוב מדהוקשה לו דבתוספתא איתא: הנוטע בספינה ובעציץ ובג פטור (מן הערלה). דמזה מוכרח דמשנתנו המחייבת מיירי בנקוב, ואילו הברייתא מיירי באינו נקוב.

לפנינו בתוספתא הגירסא "חייב" ולא "פטור", וא"א לתלות באו"ז בט"ס, שהרי מקשה מינה אמתני' כנ"ל. א"כ מוכרח שזאת הגירסא אכן היתה לפניו. ונראה שגירסא זו היתה גם לפני הרא"ש. דבתשו' הרא"ש (כלל ב' סי' ה) משיב לשואל בנוטע על הגג חייב בערלה, דעל הגג חשיב כמחובר. והאריך בזה. ובסוף דבריו הביא מהסוגיא דמנחות שהו"ל לענין חיוב ביכורים מה שגדל על הגג, דאוקי לר"ל הברייתא דבג בית מביא ואינו קורא. ומעלה דלא נקטינן כהאי ברייתא אלא כברייתא שסמך עליה ר' יוחנן המחייבת גם על הגג. ואילו היתה לפניו הגירסא בברייתא שלפניו "הנוטע בספינה בעציץ ובג — חייב", הו"ל להביאה כסמוכין לדעתו. א"ו שגם לפניו היתה הגירסא "פטור" ע"כ לא הביאה. ומ"מ ל"ק ממנה לשיטתו, כי כנ"ל הרי מסיק דאיכא פלוגתא דתנאי בזה, ונקטינן כברייתא דמסייעת לר"י.

(ה) עוד מביא שם המשך הברייתא וז"ל: נטעו בעציץ שאי"נ ושברו (לפניו הגירסא בתוספ' "ונשבר") וחזר ונטעו בעציץ נקוב, אם יכול לחיות חייב ואם לאו — פטור. במפרשי התוספ' מובא בשם הגר"א, שיש להפוך הגירסא, במקום חייב — פטור, ובמקום פטור — חייב, וזה נראה מוכרח, (ונראה שכן היתה גם הגירסא לפני האו"ז, אלא שהמעתיקים ראו הגירסא המשובשת בנוסח התוספ' ותיקנו באו"ז, וקלקלו). לפי גירסת הגר"א בתוספ' (שיש לזה גם סימוכין באיזה מכתה"י) — — — וחזר ונטעו בעציץ נקוב — חייב, והוא סוף המשפט. וההמשך "אם יכול לחיות" הוא ענין אחר ומתייחס למשנה באילן שנעקר, עי' במנ"ב שם. אך מהאו"ז נראה שהוא המשך הענין ובא לומר שכיון שהיתה ראשית הנטיעה בעציץ שאינו נקוב שאי"ב חיוב ערלה, כמבואר ברישא אם היה יכול לחיות באותה נטיעה, לא יתחייב בערלה גם לאחר שהועבר לעצ"נ, דהתחלת הנטיעה בפטור פוטרנו מן הערלה. ולזאת נותנת המשנה דרך איך לבדוק טרם שהוא מעביר הנטיעה מהעציץ שאי"נ לנקוב. (וביאור דרך הבדיקה עי' בפ"י החזו"י).

(ו) ונחם כאמור, האו"ז מעמיד המשנה המחייבת הגדל בספינה של חרס בערלה, וזה גם כשמונחת ע"ג קרקע, רק בתנאי כשהיא נקובה. וזה מתוך הסתירה על המשנה מהתוספ', וכנ"ל. עוד מביא בהמשך הירוש' שמחדש שחרס אינו צריך נקיבה לגבי אילנות שהשרשין מפעפעין. והבעיה לענין דלעת. ומפרש הבעיא כהר"ש שנטעה באותו עציץ שהאילן נטוע בו. עוד הביא פ"י האחר שבר"ש שהספק הוא דשמא דלעת

דמי לאילן בזה. אך דחאו מלשון הירוש' דביאר הספק — מאחר שהוא נקוב אצל אילן כנקוב הוא אצל זרעים, ולא אמר דשמא "כנקוב הוא אצל דלעת" משמע דאינו מחלק בין דלעת לשאר זרעים, ואי"ז אלא לדוגמא. (עי' לעיל שפירשנו הס' בירוש' לפי הרא"ש). אך מסיק אח"כ שלמעשה "לא נפקי לה מינה ולא מידי דאגמרא דידן סמכינן דכלי חרס בעי נקיבה ואפילו לאילן, עכ"ל. שמענו שדוחה מהלכה חילוק הירוש' בין אילן לזרעים מכל וכל. דגמרא דילן אינה מחלקת בזה. וזה שלא כהרא"ש שהו"ל (ולא כהרמב"ם שהביא להלכה חילוקו של הירוש' בה' מע"ש ונט"ר (פ"י ח)). ולכאורה תמוהים דברי האו"ז היכן מצא דגמרא דילן פליג. ואם מהתוספ' שהביא כנ"ל דאיתא התם דהנוטע בעציץ פטור מן הערלה, והוקשה לו ממנה אמשנתנו, וחילק דהתם מיירי באי"נ, דש"מ מזה דגם באילן איכא אינו נקוב. והוא כנראה עפ"י הירוש' פ"ז דכלאים שהו"ל בענין דמברין ע"ג הגפן, דאמרינן דבסילון של אבר אי"צ ע"ג ג"ט אך זה ודאי דחוק, דלא מצינו בגמרא עציץ של מתכת, וכל החילוקים הם בשם חרס או עץ. הרי אין זו סתירה "מגמרא דילן". אלא מהתוספ', ומאי אולמא דהתוספ' מהירוש'. וצ"ע.

ונראה ברור דכוונתו לסוגיא דמנחות הנ"ל דירד לחלק ולתרץ הסתירה שבברייתות בחדא אמרו דהגדל בעציץ ובספינה מביא וקורא, ובחדא אמרו מביא ואינו קורא. ואמאי לא תירצא אידי ואידי באינו נקוב, הא בביכורי אילנות דגם אי"נ כנקוב, והא בחטים. ומזה דאיך שהבבלי אינו סובר החילוק דהירוש', ומה שאי"נ לזרעים אינו נקוב גם לאילנות. ונדחה הירוש' מהלכה.

אכן בדעת הרא"ש העלינו לעיל דאמנם נקטינן כירוש', אלא שלמסקנא נקטינן כסברת הירוש' שהשרשין מפעפעין הן באילנות והן בזרעים. דמשו"ה נמי לא מצינו לחלק לענין ביכורים באי"נ, דבזה שנחשב כנקוב באילנות גם לזרעים הרי הוא כנקוב.

(ז) והנה המל"מ (פ"ב מביכורים שהו"ל) דן בדעת הרא"ש, והוקשה לו ג"כ על מש"כ הב"י דס"ל כשיטת רש"י כמו שתמה עליו הגר"א עפ"י"מ שהסתמך על הירוש' שלפיו יש חילוק בין אילן לזרעים. והסיק דהרא"ש אזיל בשיטת הראב"ד דס"ל דלזרעים בין עץ בין חרס בעי נקיבה. ואילו לאילן נקיט הרא"ש עפ"י הירוש' דשל חרס ל"ב נקיבה.

אכן לפ"מ שלפנינו פשיטתו דהאו"ז דמגמרא דילן מוכח דלא ס"ל כחילוק הירוש' אלא גם לאילן בעי נקיבה, א"כ א"א לומר דהרא"ש נוקט כהראב"ד, מאחר שהביא הירוש'. (אך באמת אין זה דיוק, דהרי כן יקשה על הרמב"ם שג"כ הביא הירוש' לדינא. וע"כ צ"ל לדידיה, דשפיר מתרץ בלא"ה. אכן באו"ז מוכרח לומר דדייק הכי. וצ"ע.)

אך אכתי קאי קושית הגר"א לפ"מ דנראה דהרא"ש לא בעי לאוקי בספינה דהיא נקובה א"כ כד אוקי ברייתא קמייאת בביכורים בהכרח שהמדובר בשל חרס, וש"מ דגם לזרעים הוי כנקוב. ובהכרח, כמו שהעלינו ברא"ש, דס"ל בכל כשיטת רש"י, וכדנקוט הב"י בשיטתו.

ד. סיכום השיטות ובירור דין אם יש חיוב ערלה מדרבנן בעציץ שאינו נקוב

(א) הנה נתבררו לנו השיטות בענין ההלכה לקביעת גדר עציץ נקוב לענין חיוב ערלה מן התורה:

א. שיטת האו"ז: עציץ של עץ נחשב כנקוב, ושל חרס אי"נ, אינו חייב בערלה מן התורה.

ב. שיטת החוס': בשל עץ ס"ל כהא"ז שנחשב כנקוב, ובשל חרס לא נתבארה דעתם אם נקטי כירוש' או שדחווהו מהלכה כהאו"ז. ומ"מ מדלא הזכירוהו כלל משמע ג"כ דל-הלכה נדחה מהלכה כבאו"ז.

ג. שיטת רש"י, שהיא כנראה גם שיטת הרא"ש (בכלל, אך ודאי — בענין אילן) שעץ בעי נקיבה ושל חרס הוא כנקוב וחיובו בערלה מה"ת.

ד. שיטת הרמב"ם: בשל עץ לא נתפרשה. אבל דעת המפרשים נוטה שהיו כנקובה, ובשל חרס פוסק במפורש שדינו כנקוב וחיובו מן התורה. וכ"נ דעת הראב"ד.

ה. עכ"פ נראה ברור לכל הדעות שבעציץ של מתכת בלתי נקוב אין בו חיוב ערלה מן התורה אכן יש לברר בכל הני שאין עליהם תורת עציץ נקוב, לכל מר כדאית ליה, מה דינם לחייבם בערלה מדרבנן. ומקור הספק דמצינו דגזרו חכמים אינו נקוב אטו נקוב לענין כלאים, הן כלאי הכרם והן כלאי זרעים (רמב"ם ה' כלאים פ"א ב, פ"ה טז) וכן לתרו"מ (שם ה' תרומות פ"ה טו), וכן אליבא דר"ל, דיש דין ביכורים מה"ת בגדל בעציץ וגם באי"נ — מדבריהם (מנחות פ"ד ב). וא"כ לכאורה הסברא נותנת שגם בערלה יהא בהם חיוב מדרבנן. אכן כפי שנראה להלן, אין הדבר כן.

(ב) בחזו"א בהלכות פסוקות בדיני ערלה נוקט בפשיטות לחיוב, וז"ל (בס"י ל"ב): נטע בעציץ שאינו נקוב — — — אם הוא של מתכת אינו חייב אלא מדרבנן.

ונראה שפשיטתו נובעת מהסוגיא מנחות (דף ע' א) דאיתא שם משמיה דשמואל הזורע כלאים בעציץ שאי"נ אסור. ותמה ע"ז אביי: אסור, מאי קמ"ל, דמדרבנן הוא זריעה, תנינא תרם משאי"נ על הנקוב תרומה ויחזור ויתרום (אלמא מדחייל עליה שם תרומה, זריעה היא מדרבנן, רש"י). עכ"ל הגמרא.

הרי שאביי נוקט דבפשיטות יש ללמוד חיובים שגזרו חכמים, אינו נקוב — אטו נקוב, מהדדי. וזה כולל גם כלאי זרעים (רמב"ם כלאים פ"א ב) ולא מחלקינן בין איסור קל לחמור. א"כ נלמד גם לענין ערלה דגזרו אי"נ אטו נקוב לחייבו מדרבנן.

אכן ראיתי להגרש"ז אויערבך שליט"א (כרם ציון שביעית, תשל"ט עמ' יג) בהערות למה שמובא שם בפנים בשם הנחפה בכסף ושדה הארץ שאסור לזרוע בשביעית, אפי' בכלי מתכת וזוכית שאינם נקובים מדרבנן. וע"ז העיר, שדבר זה אינו מפורש. ואם כי מצינו אמנם שגזרו חכמים אי"נ אטו נקוב בתרו"מ וכלאים

מ"מ נראה דאין לדמות גזירות חכמים זו לזו. אחרי שלא בכל מקום גזרו אי"נ אטו נקוב. עי' גיטין כ"ב א. ועי' גם באו"ז ה' ערלה סי' שיי"ג דפסק שהנוטע בעציץ שאינו נקוב פטור מערלה. וכן הוא ברא"ש ה' ערלה סי' ג'. ולא זכרו כלל דחייב עכ"פ מדרבנן, וכו' וכו'.

ובטעם החילוק שיש שגזרו ויש שלא גזרו כ' שם די"ל: "דדוקא בתרו"מ וכלאים שנוהג בכל השנים (גזרו) משא"כ ערלה". ועפ"י פקפק לענין שביעית די"ל דלא גזרו כיון שאינו נוהג אלא אחת לשבע שנים, עכת"ד.

(חילוק זה קלוש הוא, בפרט כאשר לערלה דכנ"ל פשיטא ליה מדברי הראשונים האו"ז והרא"ש דלא גזרו בו חיוב מדרבנן. דהרי ערלה נוהגת בכל השנים, באותו עץ שלא עברו עליו שנות ערלה, א"כ אמאי לא גזרו, וע"ע להלן מזה.) שמענו עכ"פ לדעתו בפשיטות דבאינו נקוב אין ערלה גם מדרבנן, וזה מדייק ממה שהראשונים הנ"ל לא הזכירו שיש בזה איסור מדרבנן, וכנ"ל.

ג) אכן אם נבסס הכל על סתימות דבריהם של הרא"ש והאו"ז, לענ"ד אין זה מספיק. דהרי ראשונים אלה לא העתיקו הלכות א"י אלא באלה שנוהגות בחו"ל. והרא"ש לא הביא מה' כלאים כלאי זרעים כלל, וזה מפני שאין נוהגות בחו"ל. וא"כ אין מזה כל הוכחה, דזה י"ל דכיון דה' ערלה אינן נוהגות בחו"ל אלא מהלכה, ולא מצינו שגזרו בזה גם בחו"ל (בפרט, לפי לשון הירוש' ספ"ה דדמאי "עציץ עשו אותו ספק", דפירשו המפרשים, דמשו"ה נסתפק דשמא יונק קצת. א"כ בערלה שכך נתקבלה ההלכה "ספיקא מותר, ודאה אסור", אין אסור בחו"ל א"י גם מדרבנן.

אך נראה דאי"צ ללמוד מסתמן של ראשונים, כי מגוף הברייתות ניתן ללמוד זאת. שבתוספ' שהובאה באו"ז לפי גירסתו (וכנ"ל הוכחנו שזוהי גם גירסא שהיתה לפני הרא"ש) נאמר בה הנוטע בספינה ובעציץ ובג פטור. וכן הוא המשך הברייתא: נטעו בעציץ שא"י, ושברו וחזר ונטעו בעציץ נקוב אם יכול לחיות פטור. (לפי שהבאנו לעיל, בדמקום שנאמר חייב יש לגרוס פטור). מדנקט לשון פטור נראה ברור שא"י"ב גם חיוב מדרבנן, כפי שנוכיח להלן בע"ה. וכן לפי גירסת הגר"א בתוספ'. שגורס שאם חזר ונטעו בעציץ נקוב חייב, דהיינו שמתחיל מחדש למנות בו שנות ערלה משמע דלפני כן לא היה עליו שום חיוב דאל"כ, אלא שע"י שהעבירו לנקוב יש להתחיל מחדש המנין לחיוב דאורייתא הול"ל חייב מה"ת, אי גם קודם היה בו חיוב.

ד) ונראה להוכיח דלשון הברייתא כשנאמר בה פטור הכוונה דגם חיוב דרבנן אין בו. וזה ממה דאמרין בגיטין (ז' ב): תנא חדא המביא גט בספינה כמביא בא"י ותניא אידך — כמביא בחו"ל (לענין אמירת בפ"נ). א"ר ירמיה ל"קהא ר"י הא רבנן דתנן (לתוס' גרסינן דתניא) עפר הבא בספינה לארץ חייב במעשר ובשביעית אר"י אימתי בזמן שהספינה גוששת אבל אין הספינה גוששת פטור. אביי אמר הא והא ר"י היא, כאן בזמן שאין הספינה גוששת כאן בזמן שהספינה גוששת. והיינו שלמדים מהא דפטור ממעשר ושביעית שאין על המקום שם א"י, גם לענין הבאת גט, ע"ש תוד"ה הא ר"י. ולכאורה תמוה מה ראייה היא דהרי י"ל הא דפטור לר' יהודא כשאין הספינה גוששת דאז אין עליה דין עציץ נקוב, כמבואר שם דבזה תליא עיקר ההבחנה, וע"כ פטור כדן הגדל בעציץ שאינו נקוב, דא"י"ב חיוב תרו"מ מה"ת. אלא מוכרח דמוכיח מדנאמר פטור, שא"י"ב גם חיוב דרבנן, ואילו היה בו הפטור רק מצד דאינו נקוב, היה בו חיוב עכ"פ מדרבנן. אע"כ הפטור הוא מפני שאותו מקום תורת חו"ל עליו. ע"כ שפיר יש ללמוד מזה גם לענין גט.

ואם נתבונן שם נראה כמה מדויק בזה לשון רש"י. דבמה דאמרין שם דעת ר"ז שיש ללמוד מפלוגתיהו דר"י ורבנן גם לענין עציץ נקוב מונח ע"ג יתידות דלר"י פטור, פירש"י: דלרבנן אירא כמאן דמנחא דמי, ולר"י לא מיחייב במעשר מדאורייתא כמי דמנחא אארעא, ע"כ. הנה דקדק לציין בזה דלר"י אי"ח בזה מדאורייתא. והיינו לומר דודאי עכ"פ יש חיוב מדרבנן, כדן הצומח בא"י"נ בארץ.

ואילו בדברי ר"י עצמם בספינה שאינה גוששת לא פירש כזאת. והיינו כנ"ל, דהתם הרי ככה"ג, הפטור הוא לא רק מצד אי"נ אלא משום דבכה"ג שאין המים עמוקים דין חו"ל על המקום, דע"כ אי"ב חיוב כלל.

(ויתבאר בזה גם דקדוק הלשון שעמדו בו התוספות (ד"ה אמר), שציינו דהאי לישנא דמובא בזה בדברי ר"י "אבל אין הספינה גוששת פטור" אין במשנה, וע"כ יש לגרוס דתניא ולכאורה מפליא, למה באמת לא הביאה הגמרא המשנה, והרי המשנה עדיף להוכיח (עי' סנהדרין ל"ב א, תקשי לך מתניתין ורש"י שם). ומפליא דגם הרמב"ם (פ"א דתרומות הכ"ג) העתיק כלשון המשנה, והשמיט הסיום שבברייתא. והלא דבר הוא. אכן זה יוסבר יפה מאד. דהנה כנ"ל הא דאמרינן דבאינה גוששת פטור ר"י, היינו מכל וכל, מדין הגדל בחו"ל. אך הן גם הגדל בחו"ל חייב במעשרות מדרבנן כשנגמרה מלאכתם בארץ (רמב"ם שם הכ"ב וע"י רדב"ז). ע"כ לא נקטה המשנה מילתא פסיקתא לאמר פטור, כיון שהמדובר על ספינה הבאה לארץ, יתכן שיהא בהם חיוב, כשתגמר מלאכתם בארץ. ע"כ לא נאמר כלום במשנה על שאין הספינה גוששת, רק דכשהספינה גוששת חייב, דהיינו מן התורה וע"כ גם הרמב"ם בחר לשון המשנה מה"ט, ולא כ' רק הדין דספינה גוששת "חייב בתרו"מ ושביעית כצומח בא"י עצמה", להדגיש שבכה"ג החיוב הוא מה"ט כמו כל א"י. והברייתא דסיימה דבאינה גוששת פטור, היינו לומר דמצד עצם הצמיחה, הרי היא כחו"ל ממש. דהא דתתחייב כשתגמר מלאכתם בארץ, הוא מדין אחר — כאמור, אבל לא מצד עצם גידולם. ופשוט.

עכ"פ שמענו מסוגיא זו בדמקום שנאמר בברייתא 'פטור' הוא לומר שגם חיוב דרבנן אין. ומעתה נ"ב, דגם מה שנאמר לענין ערלה דהגדל באי"נ "פטור" הכוונה שאין בו אפילו חיוב מדרבנן. כנלע"ד.

(ה) הנה כי כן הגענו להלכה למסקנתו — טשיטתו של הגרש"ז אויערבך שליט"א, אם כי לא מכוח ראיותיו. אכן אכתי מן הראוי לעמוד על טעם הדברים, למה באמת לא גזרו בזה, דכנ"ל חילוקו של הגרש"ז אינו מתקבל על דעתנו. והנראה בזה לענ"ד לפי שאילו היו גוזרים בזה, היה זה נוגע ופוגע בגזירה אחרת. וזה, שכן כבר הזכרנו כמה פעמים הא דהגדל בעציץ שאי"נ חייב בתרו"מ מדבריהם. מאידך הלכה רווחת היא (רמב"ם פ"י ממעש"ש א): כל שהוא חייב בערלה יש לו רבעי. ונטע רבעי דינו שהוא פטור מן המעשרות (שם פ"ט ד). נמצא שאילו היו גוזרים דין ערלה על אילן בגדל בעציץ שאי"נ, היה נפטר מתרו"מ. ושני החיובים גם יחד לא יתכן להטיל דהוי כעין חוכא ואיטלולא, ולא דמי להא דמחייבים כה"ג בקונה אילן אחד או שנים בביכורים ובתרו"מ (ב"ב פ"א — פ"ב) דהתם מספיקא מחייבין, ולא כן בגיד"ד. ע"כ לא גזרו בו דיני ערלה כלל והניחו בו החיוב הכללי של תרו"מ שישנו בכל הגדל בעציץ שאי"נ.

(ו) עוד י"ל בו טעם נוסף, דלא רצו לאסור פירות א"י, דאם נגזור בהם ערלה מדרבנן נמצאנו מפסידים אותם לגמרי. ודמי להא דאמרינן לענין טומאה דרבנן (ביצה ז' א): אפוישי טומאה מדרבנן לא מפשינן. ופירש"י דאיכא הפסד טהרות. וכיו"ב בפרקי דר"א (פל"ד): בשעה שכורתין האילן שעושה פרי קולו הולך מסוף העולם ועד סופו. הרי שהעיקר מצד הפסד הפירות, וה"נ נמנעו מלהפסיד פירות הראויים לאכילה ולהנאה.

ז) ע"כ היה המדובר על הגדל באדמה בעציץ שאי"נ, ובענין גידולי מים נראה שיש מקום להקל טפי. כי עד כאן לא מצינו גזירה אלא בעציץ שאינו נקוב שיש בו אדמה, וגזרו בו אטו נקוב, שהרי מבחינה חיצונית דומה הוא לנקוב, בפרט באילנות, שיש דאעפ"י שבפועל הוא אינו נקוב, אבל מבחינת הדין תורת נקוב עליו, דוגמא וכנ"ל באורך. ולא כן גידולי מים שכל צורת גידולם שונה מהגדל בארץ. לא מצינו בהם גזירה זו, ואין בידינו לחדש גזירות מה שלא מצינו בדברי חז"ל. אכן יל"ע בזה בהר צבי חאו"ח סי' ר"ח שנטה להחמיר יותר בגידולי מים לענין שביעית דלא יחשב רק כתולדה אלא כזריעה ממש "ויש בזה משום שדך לא תזרע". אך דבריו אלה האחרונים תמוהים מאד לענ"ד, דודאי דין 'שדה' לא יתכן, כל שהם במיכל שאינו נקוב. וצ"ל דקאי בגוונא שהמיכל הוא בדין נקוב, או נקוב ממש אלא שסתום ברגב אדמה וכיו"ב. ומ"מ בצומח בעציץ שאי"נ נ"ל כנ"ל דיש להקל בו יותר מצומח באדמה בעציץ שאי"נ...

חליפת מכתבים בענין הנ"ל

חליפת מכתבים בהנ"ל עם הגאון רש"ז אויערבך שליט"א. מקצת מהדברים דלעיל, במה שנוגע למש"כ הגר"ר שלמה זלמן אויערבך שליט"א בענין דין עציץ שאינו נקוב בשביעית, שלמד זאת מערלה. והתם פשיטא לי' שאינה נוהגת בעציץ שאינו נקוב גם מדרבנן, ודייק לה מסתימת האו"ז והרא"ש, שלחתי במכתב להנ"ל, עפ"י הנקודות דלהלן, שלעיל הובאו בהרחבה:

א) דאין לדייק מסתימת האו"ז והרא"ש דכיון דאינהו מיירי רק בדינים הנוהגים בחו"ל, וי"ל דהתם לא גזרו באינו נקוב, כיון דגם בנטוע בקרקע ממש אינו אלא מהלכה, ובפרט לפי הירוש' דעציץ שאי"נ דחייבוהו מדרבנן, במקום שחייבו, הוא משום שהחשיבוהו כגדר ספק, והרי בערלה הלממ"ס דספיקו מותר.

ב) מה שכתבנו בטעמא דמילתא דלא גזרו בערלה, אם מצד דבנטע רבעי, יהווה הדבר תרתי דסתרי בחיוב ת"ומ, דע"כ בחרו חז"ל להשאירו בחיוב ת"ומ דנוהג בכל הזמנים, וכן מצד דלא בעו לאסור ולהפסיד הפירות באי"נ.

ג) מה שדייקנו מהסוגיא גיטין ז', ב, דנוקטת הגמרא בפשיטות דמה שנאמר בברייתא פטור, הכוונה גם לענין לפטור מדרבנן, דאל"ה יש תימא רבה בסוגיא.

ועפ"י ציינתי (בתור "פרפרת") שבוה ניחא שלא הביאה הגמרא המשנה אלא הברייתא, והעלינו, דלגבי חיוב מעשרות יש שיתחייב גם מה שגדל בחו"ל, כשנגמרה מלאכתו בארץ. והדיוק בסוגיא דהתם הוא מדין המעשרות ולא מדין שביעית, דבוה יתכן כאותה דעה שהובאה שם ב"כרם ציון" שמחייבים מדרבנן גם הגדל בעציץ שאי"נ.

ד) ולבסוף הערתי על מש"כ בסוף דבריו לדייק מדברי הגר"ל דיסקין זצ"ל שלכאורה נראה שמחלק לענין שביעית לאסור רק בהני שיש בהם ספק נקובים (חרס ועץ) ולבסוף כ' שא"א לומר כן שאסור לשרות זמורה בצלוחית של מים, ומשמע דזה גם בזכוכית, הרי שגם בא"נ אוסר. וע"ז הערתי דיש מקום לחלק בין שהאיסור מצד עצם הפעולה שנחשבת כזריעה, דבזה י"ל דלא נאסר באינו נקוב אך התם הפעולה מצד הכנתה והכשרתה לנטיעה בקרקע, ובזה פשיטא, דאין מקום לחלק בין נקוב לשאינו נקוב כי לא מטעם יניקה דהשתא אמרינן עלה.

על הדברים דלעיל, שכאמור ניפרטו לעיל בדברינו באורך באה תשובתו הניתנת בזה:

מכתבו של הגרש"ז אויערבך בענין הנ"ל

ב"ה יום ד' זמן קהלה לכל תשמ"ה
למע"כ ידידי ומכובדי הגאון המפורסם מוה"ר שאול ישראלי שליט"א
אחרי תת ברכות נאמנות בכבוד ויקר כיאות, קבלתי יקרת מכתבו, ומסבה שלא היתה תלויה בי אחרה תשובתי עד היום, ואבקש בזה סליחתו, ועתה הנני רושם דברים מעטים לפי סדר אותיותיו המחכימות.

ב) אם כוונתם רק על חו"ל משום טעמא דהתם ספיקן שרי הרי זה תרו"מ בזה"ז רק מדרבנן ומ"מ אפי' ירקות חייבין מדרבנן בתרו"מ בעציץ שא"נ, אע"ג שרק בתערובות טבל מחמירים משום דהו"ל דשיל"מ או מפני שכהיתירו כך איסורו אבל לא בספק טבל דחשיב ככל ספק דרבנן דאזלינן ב' לקולא, ואף שיכולים לומר בערלת חו"ל קיל טפי וכדחזינן ברבנן הוי מספקי להו אהדדי, מ"מ היו צריכים להדגיש את זה בפירוש ולא לסתום אם בא"י הרי זה אסור, ולכן נראה דכוונת הירושלמי שם שמפני הספק עשאוהו מדרבנן כודאי כמו דמאי דאע"ג שרוב ע"ה מעשרין אפי"ה עשאוהו חכמים במקצת דברים כמו ודאי דרבנן וכמו שהוכיחו מהגמ' במס' חולין ז' ע"ב העיד ר' יהושע בן זירוז וכו' וכתבו שם בתוס' שזה הי' דמאי ואפי"ה לא סמכו משום טעמא דאין הקב"ה מביא תקלה על ידן לומר שזה הי' מעושר וע"כ שזה כבר נהפך להיות "קצת" כודאי דרבנן שחיובו נוהג אפי' בירקות. ועכ"פ אסור דיש להקל לפי"ז גם בשביעית מפני שרוב הפוסקים הכריעו דאינה אלא מדרבנן ומנלן להחמיר כדרבנן אם בכה"ג מותר בערלת חו"ל, אף שידוע אני שיש לחלק בין ערלה לשביעית ובין ערלה וכלאים אבל כולהו הני חלוקים גם מתרו"מ וכיון דבכה"ג לא אסרו בדיעבד אפשר דה"ה נמי בערלה וגם בשביעית לא רצו חכמים להפקיר ולהפקיע לגמרי מהבעלים בדבר שאינו מצוי בכל השנים כתר"מ שנוהג תמיד, ואע"ג שבכלאים אסרו לזרוע לכתחילה היינו מפני שזה רק איסור גברא שנוהג ככל עת ובכל שעה משא"כ בשביעית אפשר דשפיר מותר לזרוע גם לכתחילה.

ג) מ"ש הדר"ג וראיה לזה וכו' נראה דאין להוכיח מזה ד"פטור" הוא גם מדרבנן בהא דהך ברייתא נזכר גם מעשר אשר לענין זה אמרו בירושלמי פ"ב דחלה אהא

דאמר ר' יהודה אימתי בזמן שהספינה גוששת וזה לשונם: לא היתה הספינה גוששת מעשרותיה מהלכה (פי' מדרבנן) ותורמין ממנה על עציץ שאינו נקוב ומעציץ שאינו נקוב עליה, ודבר זה קשה גם על הפרפרת שבאות ד' ובמקצתו גם על האמור באות ה'.

(ד) בריש מס' קדושין בתוד"ה אתרוג כתבו "דאפי" למאן דתני כרם רבעי מודה בשאר אילנות דמדרבנן נוהג, ושפיר נוהג מדרבנן גם בזית אע"ג שחיובו בתרו"מ הוא מה"ת, וע"כ דאין זה תרתי דסתרי ושפיר יש כח ביד חכמים להטיל על הפירות קדושת רבעי ופטור לגמרי ממעשר כאילו הוא ממין גבוה ממש וא"כ הרי הדברים ק"ו ומכללאים להפקיע מזית דחייב במעשר מה"ת כ"ש עציץ שא"נ שכל עיקרו הוא רק מדרבנן ובנוגע לטעם השני לא ידעתי מה טעם לא ניתא לי' להדר"ג דכמו שלא רצו לאסור בדיעבד בכלאי הכרם אע"ג דלכתחילה אסור לזרוע ועביד עבירה וכ"ש בערלה דלא רצו חכמים לגזור איסור.

(ה) כמדומה לי דלפי מה שכתב הר"ש אהא דהשרשים מפעפעין "שחוזק יניקת האילן מפעפעת ועוברת" יתכן שהפיעפוע הזה הוא גם דרך מתכת, וגם הרמב"ם הרי סתם וכתב הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה ולא מחלק כלל בין עץ לחרס ומתכות והרי בגמ' לא נזכר רק חילוק בין עץ לחרס אבל ששניהם יחד חלוקים ממתכת מגלן ואם מפני הטעם שעתיד להשבר ה"ז צריך להיות גם בעץ וחרס אם השולים עבים מאד, וכיון שסתם אין לנו לחלק בין עב' לדק ובין עץ וחרס למתכת. וזה שמוכיח מהתוספתא יתכן ככוונתם שם הוא לענין דאורייתא אע"ג שזה דוחק.

(ו) לענין שבת כנים הדברים אבל בשביעית מגלן לאסור בתלוש, הרי אמרו בפ"ו דשבת דשביעית כמחובר איתא בתלוש ליתא ומיירי התם גם בדרבנן, אך אעפ"כ מודינא לי' להדר"ג בזה.

בהערצה ובכל אותות טובה ברכה ושמחה.

שלמה זלמן אויערבאך

תשובה לתשובה — הרב שאול ישראלי

ב"ה, ט' אייר תשמ"ה ירושת"ו

הו"כ ידידי המרומם הגאון הגדול, זקן ויושב בישיבה.

מרבא פעלים לתורה ולהאדרתה כש"ת שלמה זלמן אויערבאך שליט"א, פעיה"ק ירושלם ת"ו.

אחדשה"ט באה"ר.

אאשר קבלת יקרת מכתבו מיום י"ד אדר ש"ו, שהגיע אלי רק בימים ספורים לפני חג הפסח. וטרדות החג מנעוני מלהשיב מיד, ועתה באתי על דברי תורה.

א. כב' הדר"ג כותב לדחות מה שהוכחתי שהגמרא נוקטת בפשיטות דמש"כ בברייתא "פטור", דכונת הדברים דגם מדרבנן אין בו חיוב. שמכאן יש ללמוד במש"כ

בברייתא גם לענין ערלה בשאינו נקוב דפטור, שכוונת אדברים שאין בזה גם איסור מדרבנן.

ומציין מעכתר"ה הירוש' דחלה שבו נאמר על המשנה שהבא בספינה מחו"ל לא"י שבאם אין הספינה גוששת מפרישים מזה על שא"י וכן להיפך.

אך, אם עדיין מכתבי לפניו, יטריח לעיין שדברי נסבו באמת בעיקר על הפטור והחיוב במעשרות דאילו במש"נ שם על שביעית יש לדחות, דא"א היה לומר חייב (מדרבנן) בגלל מעשרות) והיינו דתמיה עצומה בסוגיא דגיטין דמפרש הא דר' יהודא פוטר באינה גוששת הוא משום שהוא כצומח בחו"ל. ומכאן מייתי לענין גט, והרי זה תמוה, שהרי אפשר לומר, דהא דפוטר הוא מצד דהוי על הדין אעצין שא"י, כדמייתי עלה הדיון בהמשך הסוגיא. ולעולם לכו"ע תורת א"י על המקום. ובזה דקדקנו דמשו"ה שביק מתני' דחלה והביא מהברייתא כדכתבו התוס', והרי ממשנה עדיפא להוכיח (סנהדרין ל"ב א' ו"לטעמך" וכו' ור"י שם). אלא משום דבמשנה אין הסיוס בשאינה גוששת פטור. וע"כ אין מזה הוכחה, די"ל דהא דמצריך גוששת היא רק בכדי לחייב מה"ת, אבל גם באינה גוששת דין א"י עלה. וע"כ מייתי בברייתא דנאמר בה "פטור" וזה מוכיח דגם חיוב דרבנן אי"ב, ומוכרח לומר שהוא מדין הגדל בחו"ל, והוספנו בזה, הא דהמשנה לא סיימה דין בא"י, משום דסתמא כיון שהמדובר בספינה הבאה לארץ, בגמר מלאכתם ה"ב בא"י, ובזה חייב במעשרות מדין פירות חו"ל שנגמרה מלאכתם בארץ, שחייב מדרבנן (רמב"ם פ"א מתרומות הכ"ג ורדב"ז שם). וע"כ הירוש' שמתייחס למשנה זאת שפיר העלה דבכה"ג שנגמרה מלאכתם בארץ מפרישים מהם ועליהם מעצין שא"י, שגם בזה חייב מדרבנן (והברייתא דנקטה לשון "פטור" דאתא לאשמעינן דמצד עצם הגידול פטור לגמרי, גם מחיוב דרבנן דתורת חו"ל על המקום. באם נגמרה מלאכתם, החיוב הוא מצד אחר, ולא מצד הגידול, וכן"ל).

ואין הבדל לגבי חיוב זה על סיבת חיובם, כיון שעכ"פ שניהם מדרבנן, ניתן להפריש מזה על זה. וז"פ וברור.

ב. כב' הדר"ג כותב לדחות מה שרצייתי לומר בטעמא דמילתא דלא גזרו חכמים ערלה בעצין שא"י, משום דיש עי"ז תרתי דסתרי בענין הפרשת תרו"מ דנטע רבעי. וע"ז הביא שיטת הי"א בתוס' דגם למאן דתני כרם רבעי, בנטיעות אחרות חייב מיהת מדרבנן נפטרים מן המעשרות. ואעפ"י שזיתים חייבים מן התורה בתרו"מ. וק"ל בזה שאין החיוב אלא מדרבנן.

פשיטותא דמר דבזיתים שחייבים מן התורה בתרו"מ, בזה שגזרו בהם נט"ר מדבריהם, הפקיעום מחיוב תרו"מ, לא ידענא מהיכן, כי לא נתפרש מזה בתוס' שם. ואם איתא, אמאי לא מייתי מינה בסוגיא דיבמות פ"ט צ' לענין יש כוח ביד חכמים לעקור וכו'. אלא שניתן להביא ראי' (בלי ק"ו) משאר אילנות שחייבים בנטע רבעי לא מפרש מהם תרו"מ. אך מ"מ אין הכרח לניד"ר, די"ל דהתם היתה המגמה להשוות כל אלה שחייב הערלה בהם מן התורה, כמו בכרם, גם לענין סדר השנה הרביעית. ולא כן בניד"ד דגם בערלה אי"ב חיוב כלל ועיקר. כן, עכ"פ, הן יש לקיים טעם שאמרנו לשיטה האחרת שבתוס'. ויתכן שמשום זה באמת מיאנו לפרש כ"מ. כי לדבריהם נצטרך לומר שהפקיעו חכמים חיוב תרו"מ מנט"ר, ובפרט לזיתים שחיובם מן התורה. בתרו"מ, ואם נבא לחייבם גם בדיני נט"ר יהי תרתי דסתרי וכן"ל בניד"ד.

עוד כתב הדר"ג לפי טעם השני שכתבתי בהוספה לאותו נימוק שכשם שלא גזרו בכה"כ לאיסור הנאה בעציץ שאי"נ אע"ג דעביד איסורא, מכש"כ בענין ערלה. מקובל עלי, ונאים הדברים למי שאמרם. אך אין מזה ענין לשביעית שאין בהם איסור הנאה (כשם שגם הנימוקים שנתתי אינם שייכים לשביעית).

ג. במה פשוט בעיני שבמתכת לכו"ע, וגם אליבא דדינא, דיינינן ליה בדין עציץ שאינו נקוב, וכדפשיטא ליה כן גם לחזו"א וצ"ל. וכב' הדר"ג פקפק בזה לפי מה שפירש הר"ש "שרשים מפעפעים", היינו שמצד חוץ הניקה של אילנות, יתכן שטעם זה שייך גם במתכת.

נפלאות היא בעיני, דא"כ איך תתפרנס התוספתא דמייתי באו"ז: הנוטע בעציץ שאינו נקוב ושברו (לגירסתנו: ונשבר) וחזר ונטע בעציץ נקוב, דמשמע בפשיטות דיש אפשרות של עציץ שאינו נקוב גם לגבי אילנות. וא"כ להני שיטות דנקטי בדברי הירוש' דשרשים מפעפעים אמורים גם בעציץ שאין עליו תורת נקוב לזרעים, ומ"מ לענין אילנות הן חרס והן עץ כנקוב נחשבים, ממילא לא ניתן לפרש התוספתא בעץ או בחרס, ועל כרחך אינו אלא במתכת. (באשר לשיטות השונות בעציץ שאינו נקוב לאילנות להלכה — דעת רש"י, הרא"ש והאו"ז כתבנו במאמר מיוחד ואכ"מ*.)

עוד נציין (והארכנו בענין באותו מאמר שציינתי) הירוש' רפ"ז מכלאים שמחלק בין חרס לסילון של אבר, דהיינו — מתכת, ונראה משם שדין מתכת הוא שונה מחרס ועץ, והוא דלא הוזכר מזה במק"א שמובאים דיני עציץ נקוב ושא"נ, י"ל כי לא היה שכיח אז עציצים ממתכת. ובאותם ענינים שדנו בהם, והבחינו בין נקוב לשאינו נקוב, היה סגי בהבחנה בין של עץ לשל חרס, למר כדאית לי' ולמר כדאית לי'. מכל מקום מהתוספתא שהו"ל שדנה במפורש לענין ערלה**, מוכרח דיש איזושהי צורה של עציץ שאי"נ גם באילנות, ואם נקבל לדינא כרמב"ם ושו"ע שבאילנות עץ וחרס שוים הם שדינם כנקוב לאילנות, בהכרח ע"כ לומר ששם המדובר בעציץ מתכת. ובוזה אצא, בנקיטת הורמנא מכב' הדר"ג, ושלו' למר ולתורתו בידי"נ.

ש. ישראלי.

* הוא המאמר שלפנינו בזה.

** הנה עתה ראיתי במשפט כהן למרן הרב זצ"ל (עמ' ט"ז) פי' מחודש בתוספתא, אך דעת הראשונים היא לפרשה כפשוטה.